
Gyáni Gábor

A polgárosodásról

---

1. A polgárosodás-fogalom értelmezéséről Benda Gyula szólt (*Századvég*, 1991. 2—3. szám, 169—177.) a témában újabban szokatlanul világosan megjelölve a kifejezés jelentésének változatait. Polgárosodáson olyan társadalomtörténeti folyamatot értek, amely a tőkés piacgazdaság bázisán megy végbe. A polgárosodás nem azonos a (városi) polgárral, mint olyannal, ezért aggályos lenne a kifejezés használata például a kora újkori városi társadalomszerveződés vizsgálatakor. Ez a polgár és a zömében a múlt században kiformalódó új polgár más minőséget képvisel, habár nem minden érték vesz el a "nagy átalakulás" során, amit a hagyományos városi polgár képviselt és védelmezett. Polgárosodáson én szűkebben azt az életformát és mentalitást, pontosabban annak az életformának és értékrendnek a társadalmi terjedését értem, melyet áthat a piaci, a vállalkozói ethosz (még ha nem is mindenki vállalkozó, aki polgárként határozza meg önmagát), következésképpen individuális értékek képezik az alapját. A polgárosodás nem szűkíthető le az osztályviszonyok alakulására, jóllehet az utóbbi e folyamat előfeltétele. Továbbá: a polgárosodás nemcsak a polgári középosztály révén kiteljesedő minőség, mert például joggal szólhatunk paraszti polgárosodásról vagy a munkásság meghatározott csoportjai (kis)polgárosodásáról. Ugyanakkor a polgárosodás fogalmának *leíró* használatakor a polgári középosztály életformájában, szokásaiban, mentalitásában megnyilvánuló tüneteket "kérjük számon" másokon. Ennyiben a fogalom normatív jellegű, amely a polgári középosztály társadalomtörténeti *leíró* vizsgálatából jön létre. (Külön kérdés, hogy maga a mintaadó is mutathat deficitet, nemcsak mifelénk, de a mintaszerűen polgári Nyugat-Európában is. Hadd utaljak az angol polgárságról folyó évtizedes vitára.)

2. Mint analitikus fogalom a polgárosodás magába sűríti számos társadalmi-kulturális folyamat hozadékát (civilizálódás, urbanizáció, individualizálódás), s ez teszi alkalmassá arra, hogy vele kortendenciát jelölhessünk. Ugyanakkor leválaszthatók róla azok a leíró kategóriák, amelyek segítségével a jelenség egy-egy eleme empirikusan bemutatható. Itt már többféle eljárás alkalmazható; az urbanizáció vizsgálata például szükségessé teheti a kvantitatív megközelítést, ám a morális értékrend, a polgári mentalitás megértése másként, mint az új narratív történetírói eszköztárral (történeti antropológia, mikrotörténet), el sem képzelhető.

.....

Van-e, lehet-e a polgárosodásra saját külön fogalma az egyes tudományterületeknek? Miért ne! A szociológia és a történetírás ma sem egészen azonos nyelvet beszél napjaink polgárosodásról folytatott tudományközi diskurzusában. Mégis, kívánatos lenne, hogy kialakuljon a kölcsönös egyetértés a fogalom lehetséges határai tekintetében. Válgék elfogadottá, hogy a fogalomnak létezik egy történeti (időhöz s talán térhez kötött), valamint egy szociológiai (a mához vagy a félmúlthoz tartozó) jelentésváltozata. S amikor bárki használja a fogalmat mint szakterminust, ne mulassza el tisztázni, hogy milyen értelemben támaszkodik rá. Ez a gyakorlat általában is üdvös lenne, mellyel számos félreértést elkerülhetnénk, ami a két tudomány művelői között időnként felmerül.

Kell-e helyette más fogalom? Jóllehet a nyugati tudományosságban (talán a német és újabban az osztrák társadalomtörténet kivételével) nemigen használják ezt a fogalmat, nálunk más a helyzet. Ennek az az oka, hogy múltunkat a *követő* fejlődés determinálta, ami a Nyugat demonstrációs hatásával szembeni folyamatos kisebbségség, az utánzási készség vagy éppen a kompenzációs elutasítás nyomán a polgárvá válást normaként határozta meg, s vagy elérendő vagy elutasítandó mintaként tudatosította. Reflektált erre a társadalomtudományos gondolkodás is, amelyet mint gondolkodási tradíciót kell tekintenünk.

3. Kétségtelenül kialakítható tudományágak közötti együttműködés e területen. Egyik elképzelhető kutatási stratégia lehet, hogy a szociológiában használt polgárosodás-fogalom, mint amilyen Szelényi Iváné, történeti kutatás témáját alkotja. Ez el is dönthető, hogy milyen fokig helyes, mennyire helytálló Szelényi koncepciója a töretlen magyar paraszti vállalkozói attitűdről. Mert ma ez csak tetszetős hipotézis, már amennyi ebből a múltat érinti. Másik téma lehetne a fogyasztás. A polgárosodás egyik, lehet nem a legfőbb, kritériuma a fogyasztói beállítottság; ennek hosszú időtartamú kutatása, amely a jelenig érne, kitűnő betekintést adhatna a polgári identitás homályos problémakörébe. A kérdés itt annak eldöntése, hogy a puritán felhalmozó polgári ethosz helyébe lépő hedonisztikus polgári életforma, az ízlés finomodása, az ún. gentryfikáció mennyire *csak* a hagyományos nemesi-arisztokrata értékek befogadásának megnyilvánulása, és milyen mértékben egy új saját öntudat, a civilizált polgár kulturális kódjának a megteremtésére irányuló törekvés. Egy biztosnak látszik: az újabb történeti kutatások megingatták azt az ortodox felfogást, amely a polgári kultúrát a termelés világában fogant jelenségként definiálta, és határozottan amellet törnek lándzsát, hogy a felhalmozás és a fogyasztás nem egymást követő, de egyidejűleg ható tendenciák a polgári életvilágban. Sőt, számos történész a polgári identitás konstrukcióját egyenesen a fogyasztáson keresztül értelmezi, arra törekedve, hogy a fogyasztói viselkedést és magukat a termékeket ezen a polgári fogyasztói kultúrán (szubkultúrán) belül magyarázza. Ezzel csak azt szerettem volna jelezni, hogy a mai "polgárosodási" folyamatok fürkészése során a tüntető fogyasztás kétségkívül jelentkező eseteit se rekeszük ki a polgárosodás fogalmköréből; mint ahogy a múltban, ma sem csak üres státusfitogtatás, tehát nem csak a nemesi életforma, a rendi státus (mint Weber érti) elsajátítása motíválja ezt a fajta attitűdöt. A polgárosodás fogalmában helyet kell találni a fogyasztói kultúra mint identitást adó jelenség befolyásának.

4. Röviden azt mondhatom: a polgárosodás fogalma mélyen történeti kategória, s mai használata során ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. A "polgárosodásként meghatározott történeti és jelenkutatások" rendszerint más-más malomban örölnek, integrálásukra nagy szükség lenne. Közös, tehát szociológusokat, közgazdászokat és történészeket összekap-

.....

csoló kutatási programok kellenének. Így képzelem el a különféle szempontok összedolgozását.

5. Az Erdei-féle koncepció lényegében azt állítja, hogy a polgári fejlődés megosztja a magyar társadalmat a kiegyezést követően, s valódi polgárosodásról csak a piachoz és a városokhoz kötött gazdasági-társadalmi szektorokban beszélhetünk. ám a hagyományos világ, melyet a nemesi-feudális struktúra továbbélése képvisel, lényegében intakt marad a maga eredeti mivoltában. A parasztság helye ebben a duális szerkezetben nem egészen tisztázott, hiszen *A magyar paraszttársadalom* című könyvében a parasztság alsórendi voltát hangsúlyozza: "ez az alsórendi helyzet a legfőbb meghatározója a parasztság értelmének" (13. old.). Más műveiben, mint a *Futóhomokban* vagy a *Magyar városban*, a paraszti polgárosodás példái is szóba kerülnek, s ez nem teljesen vág egybe a homogén rendi parasztság fogalmával.

Az utóbbi egy-két évtizedben Erdei felfogása osztatlan népszerűségnek örvendett a honi társadalomtörténetben és szociológiában. Újabban azonban kételyek ébredtek a koncepció alkalmazhatóságát illetően. A fő baj vele az árnyaltság, az átmenetek, a finom kontúrok kiiktatása az elmúlt évszázad magyar társadalomleírásából. Tudomásul kell venni: a kontinuitás mindig és mindenhol nagymérvű a "nagy átalakulás" folyamatában, ám a 20. századközepi értelmiségi lelkiállapot pusztán a nemzeti és internacionális (kozopolita), az úri és a haszonelvű, a származáson és a teljesítményen (szakértelmen) alapuló között ilyen mérvű távolság hiposztázálása. Ez egész egyszerűen nem állja meg a helyét, amikor élő embereket vizsgálunk, s nem sémákhoz igazított makrotablókat festünk. A magyarországi (többmenzesiségű) társadalom szerkezeti tagolódása, különösen a dualizmus idején, többértű, melyben a vallási-felekezeti és etnikai meghatározók mellett a regionális tényezőnek és másoknak is komoly szerepe volt. Nincs ez még megfelelően felkutatva. Az az érzésem, hogy az Erdei-féle modellt jobb lenne egy időre elfelejteni, s majd csak akkor kell újra elővenni, amikor már rendelkezünk egy jól kimunkált társadalomképpel az 1945 előtti időszakról. Igaz, a szociológia számára égetőbb a szükséglet valami könnyen kezelhető, világos formula, modell iránt. S ezért nem könnyű lemondani arról, ami már van, különösen ha hasonlóval nem pótolható azon nyomban. Ám társadalomtörténészként ezt mégsem ígérhetem. Ez a tudományág nálunk még gyerekcipőben jár, a korszerű társadalomtörténet szempontjai alig-alig jutottak eddig szóhoz a nem túl nagy számú kutatásban. A tudományos felhalmozás, az alapkutatás mai sürgető feladatai közepette a "kettős társadalom" modellje és haszonszórú társai nem igazán orientálnak, mert előre meghatározzák a kutatás tárgyát, az értékelési kritériumokat. Márpedig ez a fogalmi séma éppen azt tételezi, ami bizonyításra vár: a polgárosodás eredendő strukturális egyenetlenségét, szektorális érvényességi körét. Számomra úgy tűnik: az újabb nemzetközi társadalom- és kultúrtörténeti szakirodalom éppen ezt a felfogást kezdte ki a legnyilvánvalóbban. És példaként hadd hivatkozzam (nem először) David Blackbourn és Geoff Elcy fontos, *Peculiarities of German History (Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany)* című, 1984-ben publikált művére. A német Sonderweg-vidéket jelentősen befolyásoló említett könyv magyar megfelelőjét várva, annak mihamarabbi megszületésében reménykedve kutatom tovább a hazai polgárosodás jelenségét.